ROK I. ŚRODA 26 PAŹDZIERNIK 1842.

Roczniki krytyki literackiej wychodzą dwa razy w tydzień, we Środę i w Niedzielę w objętości dużego półarkusza. Numerów pięćdziesiąt i dwa, czyli jedno półrocze, stanowić będzie Tom; — dwa Tomy stanowią całość.

Przedpłata roczna wynosi R. sr. 5, k. 40. złp. 36 półroczna R. s. 3. złp. 20 kwartalna R. s. 1 k. 80. złp. 12. — Prenumerować można;

W Redakcji Roczników krytyki literackiej, przy ulicy Tłomackie Nr. 739 w pałacu dawniej Ossolińskich, w officynie na Iszém piętrze; U osób prywatnych które się têm zajmować raczą; We wszystkich znaczniejszych księgarniach w kraju i za granicą; Na Urzędach i Stacjach Pocztowych w Królestwie; lecz tam jedynie za przedpłatą roczną lub półroczną.

Szan. Prenumeratorowie w Warszawie mieszkający, na żądanie nadesłane sobie mieć będą Roczniki do mieszkań swoich bez żadnéj nadpłaty.—

84.

ROCZNIKI KRYTYKI LITERACKIEJ.

REDAKTOR GŁÓWNY FR. HENRYK LEWESTAM.

SŁOWO

z okoliczności wyszłego na świat dzieła p: t: Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku i t. d. przez Wacława Aleksandra Maciejowskiego:

(Dalszy ciąg)

Wyobrażenie o dwuwiecznej potędze Jezuitów w dawnej Polsce można powziąć z następującego wykazu ich osad to jest Kollegiów, Rezydencyj i Missyj.

Mieli swoje *Kollegium* Jezuici Polscy

1. w *Brunsbergu* w Warmii od roku 1565, założone przez Stanisława *Hozyusza* kardynała:
2. w *Heilsbergu*, tamże:
3. w *Pułtusku* nad Narwą od r. 1565, założone przez Andrzeja *Noskowskiego* Biskupa Płockiego:
4. w *Wilnie* od r. 1570, założone przez miejscowego Biskupa Waleryana *Protaszewica*: roku 1578 podniesione do stopnia Akademii przez Króla *Stefana Batorego.*
5. w *Jarosławiu*, w dawnem Województwie Ruskiem od r. 1571, założone przez Szlachtę, jedno pod wezwaniem Panny Maryi
6. drugie pod wezwaniem Swiętego Jana:
7. w *Poznaniu* od r. 1572, założone przez miejscowego Biskupa Adama *Konarskiego*:
8. w *Połocku* nad Dźwiną od r. 1580, założone przez *Stefana Batorego*:
9. w *Rydze* od roku 1582, założone przez tegoż Króla, roku 1590 przywrócone przez *Zygmunta* III, w końcu zniesione przez Szwedów:
10. w *Dorpacie*, założone przez tego ostatniego Króla, zniesione przez Szwedów:
11. do *Krakowa* roku 1579, sprowadził Jezuitów Piotr *Myszkowski* Biskup Krakowski, gdzie im dał kościoł S. Macieja Apostoła i obok wystawił dom na nowicyat (domum probationis).

We cztery lata potem Król *Stefan Batory* dał tak rozmnożonym Jezuitom w Krakowie kościoł S. Barbary,

podówczas parafialny gminy niemieckiej katolickiej. Obok tego kościoła w roku następnym 1584 Dorota *Barzowa* Wojewodzina Krakowska wybudowała im dom, który wnet kusili się zamienić na kollegium szkolne z obrazą praw i spokojności Akademii Krakowskiej.

W tym samym roku 1583, w którym Król Stefan wprowadzał Jezuitów do kościoła S. Barbary, Wojciech *Bolognetti* kardynał Legat Grzegorza XIII w Krakowie wyświęcał na biskupstwo Jerzego *Radziwiła*, przyjaciela i koadjutora Waleryana *Protaszewica*, Biskupa Wileńskiego. Ten Radziwił udawszy się potem do Rzymu, tam r. 1585 byłby został papieżem po śmierci Grzegorza XIII gdyby *Sixtus* V, jego spółkandydat, nie był swojemi przebiegami zapewnił sobie większości głosów kardynalskich. Roku 1591 dostał Radziwił po Piotrze Myszkowskim katedrę Biskupstwa Krakowskiego, i odtąd cały był wylany dla Jezuitów. On r. 1597 założył kamień węgielny do budowy kościoła S. Piotra i Pawła w Krakowie, który i obok niego *Kollegium* wystawił *Zygmunt* III dla Jezuitów.

Po zmarłym w Rzymie r. 1600 Jerzym Radziwile został przez zabiegi Jezuitów i do roku 1608 był Biskupem Krakowskim Bernard *Maciejowski*, równie, jak ten jego poprzednik, ich przyjaciel i obrońca. *Myszkowski*, *Radziwił* i *Maciejowski* Biskupowie, i *Zygmunt* III Król wznieśli potęgę Jezuitów w Krakowie a poniżyli Akademiją.

Mieli jeszcze Jezuici swoje *Kollegium*

12. w *Nieświeżu*, w dawnem Województwie Nowogrodzkiem na Litwie od r. 1585, założone przez Mikołaja Krysztofa *Radziwiła*, zwanego *Sierotką*, tego samego który, z kalwinisty nawrócony przez Piotra *Skargę*, odbył i opisał swoję podróż do Jerozolimy, wydał zaś 5,000 dukatów na wykupienie i wytępienie Polskiej Kalwińskiej Biblii kosztem ojca jego wydanej i dla tego Radziwiłowską zwanej.
13. we *Lwowie* od r. 1590 założone przez miejscowego Arcybiskupa Demetrego *Solikowskiego*:
14. w *Kaliszu* od r. 1596, założone przez Stanisława *Karnkowskiego*, Arcybiskupa Gnieźnieńskiego:
15. w *Warszawie* od r. 1597 założone przez Piotra *Skargę* i Andrzeja *Bobolę* powiernika Zygmunta III, do roku 1739 mające tytuł *Domicilium Varsaviense:*
16. w *Lublinie* od r. 1600, założone przez Bernarda *Maciejowskiego* podówczas Biskupa Łuckiego:
17. w *Gdańsku* od r. 1600, założone przez Hieronima *Rozrażewskiego*, Biskupa Władysławskiego (nazwa od miasta Kujawskiego Włocławka - *Vladislavia*) który im dał kościoł Brygitek Gdańskich:
18. w *Płocku* nad Wisłą od r. 1604, założone przez miejscowego Biskupa Marcina *Szyszkowskiego.*
19. w *Łucku*, na Wołyniu, od r. 1606, założone przez tegoż:
20. w *Sandomierzu* od r. 1609, założone przez Hieronima *Gostomskiego*, Wojewodę Poznańskiego, które go Jezuici nawrocili do Wiary Katolickiej:
21. w *Smoleńsku* od r. 1611 założone przez *Zygmunta* III, lecz które krótko trwało:
22. w *Orszy* nad Dnieprem w dawnem Województwie Witepskiem od r. 1615, założone przez *Zygmunta* III i Lwa *Sapiehę*:
23. w *Brześciu Litewskim* około tegoż czasu założone przez tychże:
24. w *Kamieniu Podolskim* od r. 1614 założone przez miejscowego Biskupa Jana *Prochnickiego*, potem Arcybiskupa Lwowskiego:
25. w *Kownie* nad Niemnem, założone około tegoż czasu:
26. w *Przemyślu* od r. 1617 założone przez miejscowego Biskupa Stanisława *Siecińskiego:*
27. w *Krośnie* w dyecezyi Przemyślskiej, założone nieco później przez tegoż:
28. w *Ołyce* na Wołyniu od r. 1620 około, założone przez *Radziwiłów*:
29. w *Ostrogu* na Wołyniu od r. 1621, założone przez Annę z książąt Ostrogskich *Chodkiewiczową*, Jana Karóla żonę:
30. w *Toruniu*, od r. 1624, założone przez Jana *Kuczborskiego* Biskupa Chełmnińskiego, chociaż jeszcze r. 1595 poprzednik jego Piotr *Kostka* zostawił był część funduszu na ten zakład:
31. w *Rawie* od r. 1624, założone przez Pawła *Wołuckiego* Biskupa Władysławskiego:
32. w *Łomży* od r. 1632 założone przez Adama *Nowodworskiego*, Biskupa Poznańskiego:
33. w *Bydgoszczy* od r. 1640, założone przez Kacpra *Działyńskiego* Biskupa Chełmnińskiego:
34. w *Grudziążu* nad Wisłą od r. 1645.
35. w *Grodnie* nad Niemnem od r. 1650, założone przez Franciszka Jsajkowskiego Biskupa Smoleńskiego:
36. w *Pińsku* od r. 1656, założone przez Radziwiłów:
37. w *Mińsku* od r. 1656, założone przez Hieronima *Sanguszkę* Biskupa Smoleńskiego:
38. w *Piotrkowie* od r. 1677 założone przez Jerzego *Donhofa*, Biskupa Krakowskiego:
39. w *Krasnymstawie*, w ziemi Chełmskiej od r. 1695, założone przez Lubomirskich:
40. w *Stanisławowie*, w Archydyecezyi Lwowskiej:
41. w *Nowogrodku*, na Litwie:

42. w *Witepsku* nad Dźwiną:
43. w *Jllukst* w Kurlandyi.

Według ogłoszonego w roku 1738 pisma p. t. *Catalogus personarum et officiorum Provinciae Polonae Societatis Jesu* za prowincyalstwa Władysława *Żołtowskiego* załoga jednego Kollegium wynosiła najmniej 15, najwięcej 75 Jezuitów. Tak np. Dom *Krakowski* Nowicyacki miał ich . . 75

Kollegium w *Poznaniu*	.	70
— w *Ostrogu*	.	61
— w *Kaliszu*	.	59
— w *Krakowie*	.	59
— w *Lublinie*	.	59
— w *Jarosławiu* u S. Jana		43
— w *Jarosławiu* u P. Maryi		36
— we *Lwowie*	.	36
— w *Kamieńcu*	.	25
— w *Gdańsku*	.	28
— w *Toruniu*	.	25
— w *Stanisławowie*	.	23
— w *Rawie*	.	17

Co do Rezydencyj, te mieli Jezuici
1. w *Miedzyrzeczu*, wielkopolskiem:
2. w *Wałczu* (Polnisch-Krone) tamże:
3. w *Elblągu* od r. 1741, założoną przez Adama *Grabowskiego*, Biskupa Warmijskiego:
4. w *Malborgu* od r. 1675 zał: przez Andrzeja *Olszowskiego*, Arcybiskupa Gnieźnieńskiego:
5. w *Chojnicy* (Conitz) w Archydyecezyi Gnieźnieńskiej, w dawnem Województwie Pomorskiem:
6. w *Dynaburgu* nad Dźwiną:
7. w *Łęczyczy* od r. 1724 zał. przez Teodora *Potockiego*, Arcybiskupa Gnieźnieńskiego:
8. w *Samborzu*, w dawnem Województwie Ruskiem:
9. w *Łaszczowie*, w dawnem Województwie Bełzkiem:
10. w *Barze* od r. 1646 założone przez Stanisława *Koniecpolskiego* Hetmana.
11. w *Winnicy* w dawnem Województwie Bracławskiem od r. 1640:
12. w *Krzemieńcu* na Wołyniu:
13. w *Owruczu* w dawnem Województwie Kijowskiem:
14. w *Bobrujsku* od r. 1640 około, w dawnem Województwie Mińskiem.

Załoga jednej rezydencyi wynosiła od 4 do 15 Jezuitów.

Co do Missyj, tych kilkadziesiąt mieli Jezuici Polscy w kraju (in provincia), a dwie za granicą (extra provinciam) to jest jednę w Mołdawii, drugą w Stambule. Tę ostatnią sprawował za Jana Kazimierza Stanisław *Solski* Jezuita, wsławiony jako matematyk i mechanik. Według Geografii *Büschinga* liczba krajowych missyj Jezuickich wynosiła 60, według spomnionego wyżej *Catalogus personorum et officiorum* S. J. z r. 1738 wynosiła 36. Według tego ostatniego spisu mieli je Jezuici znaczniejsze w *Kaszubach*, w *Gdańsku*, we *Wschowie* (Fraustadt) wielkopolskiej:
w *Jabłonowie* nad Prutem, w *Jordanowie* nad Skawą w Krakowskiem, w *Knichenicach* w Obwodzie Brzezańskim, w *Tyśmienicy* w obwodzie Halickim, w *Rożniatowie* w dawnem Województwie Ruskiem, i na *Pokuciu*:
na Ukrainie czyli w dawnem Województwie Kijowskiem w *Żytomierzu*, *Włodzimierzu*, *Siekierze*, *Prazowie* w *Nastasce* i w *Białocerkwi*:
w dawnem Województwie Bracławskiem, w *Kodni*, *Koniecpolu* nad Bugiem, w *Liczkowie*:
na Podolu w *Szarogrodzie*:
na Wołyniu w *Tuczynie*, *Połonnie*, *Markowie*, *Kowelu*:
na Polesiu w okolicach Prypeci w *Mozyrze* i *Jurewicach*:
na Podlasiu w *Biały* i w *Suraziu*:
w *Kobryniu*, w dawnem Województwie Brzesko-Litewskiem:
w *Chełmie*, w ziemi Chełmskiej.
Jedna missya była złożona z 2 do 5 Jezuitów.
Missyj wszystkich Litewskich nie wiemy, bo spomniony *Catalogus* obejmuje tylko koronne. Być więc może iż *Buesching* nie bez zasadnie napisał że liczba wszystkich była 60.

Owo zgoła Potęga Jezuitów w dawnej Polsce składała się z dwóch domów Professkich, z których jeden był w Krakowie, drugi w Wilnie: z dwóch głównych Nowicyatów tamże, z których każdy sposobił osobno na koadjutorów, osobno na scholastyków czyli nauczycieli przez dwa lata: z 43 kollegiow; z 14 rezydencyi: z 60 missyj krajowych, i z 2 zagranicznych. Te wszystkie osady mieściły 2,000 około osób co wynosiło dziesiątą część massy wszystkich na kuli ziemskiej rospostartych Jezuitów. Tak wiele nie było ich w żadnym innym kraju.

Mimo to, *Władysław* IV Król Polski, syn *Zygmunta* III, sprowadził r. 1643 Pijarów do Polski i osadził ich w *Warszawie* i w *Podolińcu* w ziemi Spiskiej, skąd potem rozszerzyli się po całym kraju. „Odtąd, są słowa Jana *Sniadeckiego* (Pisma rozm: Tom 1. str. 43) edukacya publiczna, niegdyś jedna dla wszystkich, podzielona na sekty Akademicką Jezuicką i Pijarską, a w tych znowu na edukacyą pańską w konwiktach (Collegium Nobilium Societatis JESU, lub Col. Nob. Scholarum piarum) i na chudopacholską, doszła do ostatniego stopnia hańby i barbarzyństwa.“

Wina za tę hańbę i za to barbarzyństwo nie na naród spada. Piastowie nie naród podzielili się Polską i podkopali ją sprowadzeniem niemieckiego Krzyżactwa: Batory i Waza nie naród sprowadzili Jezuitów do Polski i wydali ją na ich łup duchowy dwuwieczny, tak jak tamci wydali ją Niemieckim Rycerzom na łup materyalny trójwieczny. Wydźwignął się naród z tej ostatniej, nie mógł się wydźwignąć z tamtej klęski: bo duchowe nieszczęście okropniej zabija niż materyalne. Od czasu jak Litwa z rąk Polski przyjęła Religiją Chrystusa, żaden z Jagielończyków przez blisko dwieście lat nie pomyślił opatrzyć Litwę szkołami. Przy schyłku życia *Zygmunta Augusta* zjawili się Jezuici kiedy Litwa ani jednej szkoły nie miała, a właściwa Polska miała ich bardzo niedostateczną liczbę. Rzucono się tedy do Jezuitów i otworzono im na rozcież wrota do Polski spodziewając się znaleźć w synach Lojoli prostotę i szczerość ewangeliczną ich patryarchy i roskrzewicieli swego światła bez którego nie można być dobrym Chrześcijaninem. I wnet naród, skoro się ujrzał oszukanym, zażądał na sejmikach i przez organ Uniwersytetu Krakowskiego aby Jezuici byli wypędzeni z Polski. Napróżno Szabla Zamojskiego po dwakroć rostrzygła że, na tronie Polskim ma siedzieć Król Koadjutor Jezuita. I owa szlachta która takiego człowieka wybrała na Króla swego i która więcej niż on zdawała się posiadać władzy, byłaby się dała do wszelkich ofiar i ulepszeń nakłonić kiedy on mógł w brew jej woli dopuszczać się wszelkich politycznych usterków i pogorszeń. Pod takimi Królami jak *Zygmunt* III i jego następcy, pod przewagą tak silnej Jezuickiej potęgi jakąśmy dopiero poznali, owo oświecenie którem Polska wyprzedziła inne narody musiało upadać.

Szkoły wyższe wcześniej powstały w północnej niż w południowej Polsce, wcześniej w Chełmnińskiej i Pomorskiej niż w Krakowskiej ziemi. Według *Entwurf der preussischen Literaturgeschichte von Georg Christoph Pisański*, *Königsberg* 1791 Szkoła w *Elblągu* była założona r. 1,300, Szkoła w *Toruniu*, z której do Krakowa r. 1491 wybrał się był Kopernik, była założona około r. 1350, w *Chełmnie* r. 1405 a w *Gdańsku* przy kościele Panny Maryi r. 1416. Po roku 1400, w którym Akademija Krakowska rospoczęła swe kursa, powstały w południowej i środkowej Polsce szkoły prowincyalne zwane *Koloniami*, jako to w *Tarnowie*, *Pinczowie*, w *Poznaniu* i w *Biały* na Podlasiu: miejsze zaś w *Gnieźnie*, w *Warszawie*, w *Widawie* w Sieradzkiem, w *Korczynie* nad Wisłą w Sandomierskiem i we *Lwowie*, wszystkie bardzo późno, bo Poznańska wyższa szkoła, podobno najdawniejsza, dopiero r. 1516 przez Jana *Lubrańskiego*, miejscowego Biskupa, bała założona. Szkoła w *Ołyce* na Wołyniu była Kolonija Akademii *Zamojskiej* która powstała roku 1594. Litwę która do roku 1572, śmierci Zygmunta Augusta, nie miała żadnej szkoły, wyprzedziły Prusy Królewieckie. Według *rleutertes Preussen*, *Königsberg* 1724-1728, Tom czwarty stronica 167, *Albrecht* z Wielkiego Mistrza Rycerzy Niemieckich pierwszy z daru i pod hołdem Królów Polskich książe Pruski, z katolika Luteranin, założył rokku 1541 w Królewcu tak zwane *Particulare*, to jest gymnazyalną szkołę, jakiej ta prowincya po ów czas nie miała żadnej, główną zaś czyli Uniwersytet r. 1544 *ad profligandam impietatem ac barbariem* jak wyrażono na czele przepisów te ostatniej. *Zygmunt* I Król Polski, jako Wielki Książe Pruski, zatwierdził tę szkołę główną Królewiecką przywilejem poczynającym się od słów *Nil magis rerum publicarum interest quam florere in iisdem vigereque cetus ac conventus scientiis dicatos.* Monarcha, który się tak pięknie wyraził, który sprzyjał naukom i poważał uczonych, mógł był pomyślić o zaprowadzeniu aby jednej szkoły do Litwy tym bardziej że to nie sprzeciwiało się dziwacznemu warunkowi dziada jego *Jagielona*, który w swojem dyplomacie stanowiącym Akademiją w Krakowie zastrzegł aby oprócz tej nie zakładano żadnej innej w krajach Polskich, lecz nie żądał aby to zastrzeżenie rozciągało się do szkół od głównej niższych.

Juześmy widzieli wyżej że Waleryan *Protaszewic* Biskup Wileński osadził Jezuitów w Wilnie w Kollegium dla nich przez siebie zbudowanem. Tenże Biskup roku 1578 nadał im znaczne dobra ziemskie przez akt zatwierdzony potem przez Króla Stefana i przez sejm. W tym akcie powiada że zupełny brak szkół w Litwie był mu powodem do sprowadzenia Jezuitów do Wilna. „Cum a non parvo tempore, są jego słowa, animadveteremus patriam hanc nostram, magnum videlicet ducatum *Lithuaniae*, bonorum ingeniorum feracem, hoc vel haud med iocri incommodo afflictam esse *quod scholas nullas habeat* seu Collegia in quibus publica fieret bonarum literarum professio, juventusque erudiri ac homines ad virtutem et humanitatem informari possint ideo.....“ Przydaje że Król *Zygmunt August*, Stanisław *Hozyusz* kardynał, Biskup Warmijski, Franciszek *Commendoni* Kardynał i Wincenty *Portici*, ci dwaj ostatni jako Nuncyusze papiescy przy spomnionym Królu Polskim nakłonili go do zaprowadzenia Jezuitów na Litwę.

(Dalszy ciąg nastąpi).